

УДК 94(477)"1917/1921"

Дмитро Курас,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

Україна і більшовизм у теоретичній спадщині Микити Шаповала

Стаття присвячена аналізу поглядів одного з лідерів української революції 1917—1921 років М. Шаповала щодо проблеми суспільно-політичного становища України за умов утвердження радянської тоталітарної системи у 20-х роках. Конкретизуючи поставлену проблему, варто визначити такі найбільші принципові елементи роботи, як: співвідношення суспільно-політичних поглядів М. Шаповала та більшовицької ідеології; загальну характеристику становища радянської держави у поточний період; аналіз особливостей політичного, економічного і духовного розвитку української нації в умовах радянської державності; розгляд найбільш доцільних напрямів подальшої еволюції українського національно-визвольного руху.

Ключові слова: нація, держава, влада, більшовизм, партія, революція, ідеологія, світогляд, культура, суспільство.

У сучасних тенденціях розвитку світової гуманітарної думки одне з чільних місць належить персоналізації історичного процесу. Йдеться не скільки про дослідження власне історичних персоналій, скільки про включення індивідуума до історичних процесів нарівні з об'єктивними напрямками розвитку суспільства. У цьому контексті суттєво актуалізується проблематика вивчення поглядів окремих особистостей, а також їх вплив на подальший розвиток історичних подій.

Робота спрямована на висвітлення поглядів одного з непересічних історіографів української революції 1917—1921 років Микити Юхимовича Шаповала. Його фундаментальні праці торкаються осмислення революційних подій в Україні, політичної діяльності та соціології. У частині постановки проблеми маємо констатувати певну дуалістичність, а саме: з одного боку, критика М. Шаповалом більшовицької політики на території України (від встановлення радянської влади до кінця 20-х років), з іншого — формулювання в контексті цієї критики значно глибшого питання щодо співвідношення національної і соціальної складової в теорії та практиці українського національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст.

Досліджуючи ставлення М. Шаповала до партії більшовиків та їхньої політики, доцільним вбачається спочатку спробувати зрозуміти зміну його поглядів, акцентуючи увагу саме на тезі еволюційності цього процесу.

Наріжним каменем усіх теоретичних викладок М. Шаповала є твердження про соціальну неповноту української нації, яка сформувалася внаслідок її пролонгованої у часі економічної, соціальної, політичної та духовної експлуатації з боку держав, до складу яких вона входила. Під соціальною неповнотою автор розумів фактичну відсутність (у певний історичний період) національної аристократії, чиновництва, ланки великого та середнього капіталу, нечисленність та суспільну пасивність інтелігенції. У теоретичних працях, присвячених проблемам національної революції та національному визволенню, М. Шаповал намагався максимально документально (статистично) обґрунтувати своє твердження про витіснення українців до соціального сегменту "трудогих верств". Головною ознакою цього він вважав отримання засобів проживання тільки за рахунок власної праці у будь-

яких формах (або ж — відсутність експлуатації людини людиною). Однак, не маючи в межах представленої роботи можливості приділити достатньо уваги аргументації наведеної тези і не виходячи із контексту визначеної проблематики, ми полишимо цю позицію на рівні констатації, посилаючись на вже опубліковані роботи, які достатньою мірою розкривають це питання [2; 3; 4].

Виходячи із зазначених положень, М. Шаповал формулює наступну принципову тезу: докорінно помилковим є уявлення про боротьбу за національне визволення як самоціль. З його точки зору має йтися насамперед про соціальне, а відповідно, і національне визволення. З позиції М. Шаповала, звуження цілей національно-визвольної боротьби тільки до національного аспекту є принципово хибним, бо викривляє саму сутність процесу, залишаючи за бортом діяльності фактично все селянство і робітництво, які прагнуть передусім визволення соціального, а разом із тим — і національного. Саме тому в концепції М. Шаповала українська революція проголошується насамперед як соціальна, а вже як наслідок цього — національна [7, с. 3, 119, 128].

Поєднуючи ці два фундаментальні для світогляду М. Шаповала положення, маємо певне уявлення про спрямування його ідеологічних парадигм. Проте варто чітко розставити акценти у розумінні ним відмінностей між соціалістичним і більшовицьким підходами до цілей і засобів революційної боротьби.

Водночас потрібно відмітити і той факт, що ставлення М. Шаповала до більшовицької ідеологічної моделі та їхньої політичної практики також переживало процес певної еволюції. На початку власної революційної кар'єри (ще під час служби у війську) він, спільно із представниками партії більшовиків, організував у полку підпільний гурток і навіть проходив з ними по одній карній справі за підірвну діяльність. Важливим є навіть не сам факт співпраці з представниками партії більшовиків, а те, що сам Микита Юхимович наголошує на "спільності революційних поглядів" [12, арк. 121].

Загалом, як у його історичних працях, присвячених революційним подіям 1917—1921 років, так і в теоретичних роботах не наголошується на ворожості до більшовизму на початковому етапі української революції. Однак прихід

більшовиків до влади і впровадження ними власних ідеологічних догм у життя засобами військового комунізму породжує у Микити Юхимовича не тільки обурення, а й глибоку огиду до "контрреволюційної" політики партії більшовиків і зради ними ідеалів революції. Остаточним "вододілом" у питанні ставлення до партії більшовиків стають події грудня 1917 року, які створюють загрозу національним інтересам України.

Період революції у діяльності М. Шаповала дає нам дуже обмежене коло джерел — лише невелика кількість статей у часописах та окремі документи в архівах Центральної Ради. Активна політична і державна діяльність не залишила йому можливості для інших видів роботи. Саме тому аналіз позиції М. Шаповала об'єктивно побудований на основі методу історичної реконструкції. Зовсім іншу ситуацію ми маємо з того моменту, коли М. Шаповал залишив межі України. За часів еміграції проблема становища України під владою більшовиків була одним із чільних напрямів його науково-теоретичної діяльності. З характерною для себе грунтовністю М. Шаповал намагався розглянути порушене питання максимально різнобічно.

Вивчаючи спадщину М. Шаповала, можемо достатньо чітко визначити кілька складових, відповідно до яких він будував свою систему поглядів на цю проблему. Так, першим елементом доцільно виділити загальну характеристику політичного становища радянської держави й української нації у поточний період. Другим елементом є аналіз економічних процесів, які відбувалися як в радянській державі загалом, так і в українському суспільстві зокрема. Третім елементом варто визначити оцінку національно-культурної політики на теренах України. Окремою, четвертою, складовою виступає розгляд найбільш доцільних напрямів еволюції українського національно-визвольного руху в умовах радянського панування.

Розгляд першого проблемного блоку М. Шаповал будує навколо тези про загальну і прогресуючу кризу всієї радянської державної системи, яка виникла і розвинулась на ґрунті відступу більшовиків від тих основоположних ідей, які, власне кажучи, і привели їх до влади: "...що в дійсності означає та криза більшовизму, про яку говорять всі, і про яку говорять самі большевики? Передовсім це є криза большевицької мети. Сила большевицької аргументації виросла і обернулася у величезну політично-мілітарну силу на ґрунті ясної постановки самої мети — соціалізму чи точніше — комунізму, оскільки комунізм був вивершенням ідеального суспільного устрою повної рівності й свободи, ґрунтованого на принципі: робота по силах, споживання по потребах" [6, с. 3].

Проводячи аналіз політики більшовиків, М. Шаповал доходить до принципів висновку, що для керівництва партії комунізм (як і соціалізм) були не стільки світоглядом, скільки певними тактичними засобами досягнення мети, а, як відомо, засоби змінюють у разі потреби: "Переїменувалась большевицька течія соціаль-демократів в комуністи, але не тому, що вона хотіла заводити комунізм, а тому, щоб використати революційну потенцію слова комунізм в своїй боротьбі, щоб задоволити свій темперамент дії, щоб створити певну атмосферу непримиримості, установити революційний контраст. ...Через переїменування вийшла не партія комунізму, а комуністична партія, це-б-то певна тактична система, певна техніка і метод революції, а зовсім не світогляд, не принцип" [14, с. 175].

Наголошуючи на об'єктивних причинах формування кризових явищ, М. Шаповал окрему увагу приділяє обґрунтуванню неможливості утворення демократичного державного устрою в умовах панування радянської влади. З його точки зору, єдино можливий варіант розвитку ситуації — це укріплення тоталітарної схеми побудови державної системи.

Першим кроком у цьому процесі він вважає перетворення трудових верств — робітників і селян — із суб'єкта на об'єкт влади. Подібна мутація наріжних принципів устрою політичної системи, з його погляду, стає фактично відмовою від ідеї народовладдя. "З диктатури пролетаріату — диктатура над пролетаріатом. Потім далі, диктатура партії виродилась в диктатуру ЦК РКП, потім диктатуру "тройки", тепер диктатуру "однієї особи" (Сталіна)" [6, с. 4].

У руслі цього ж положення йде і негативна оцінка М. Шаповалом зростаючого одержавлення всіх сфер життя під радянською владою. Тут він звертає увагу на ще одне розходження у большевицьких ідеях гатунку 1917—1919 років та політиці партії у 20-х роках: "Держава не вмерла, а розвилась в безмежного титана — значить вся ленінська концепція про скасування і навіть про поступенне відумерання держави при комунізмі — з грюком упала" [6, с. 4]. З точки зору М. Шаповала, обмеження державою самодіяльності мас у будь-якій сфері — політичній, економічній або духовній — неодмінно веде до виродження соціалістичних (або комуністичних) ідей у "поліцейсько-партійну диктатуру".

В аналізі цієї проблеми важливим є розуміння еволюції власних поглядів М. Шаповала щодо наріжних каменів побудови політичної системи. Так, за революційної доби та у роботах перших років еміграції він однозначно висловлюється за використання диктатури трудових верств у період революційної боротьби та встановлення соціалістичного ладу. Критеріями формування соціалістичного устрою він вносить проведення соціалізації, ліквідацію експлуатації, формування громадянського суспільства: "Перехід до соціалістичної держави можливий лише революційним шляхом, шляхом диктатури трудових мас... Диктатура трудових мас — така форма політичної свободи буде протягом цього часу соціалізації, це-б-то доки існуватиме приватна власність хоч би й в обмеженій формі — власність на продукти своєї праці. Таким чином, диктатура трудових мас — це боєва сторожа соціалізму, що стоятиме невмолимим дозором над суспільно-господарським процесом і направлятиме його в бажане русло" [14, с. 212—213]. Щодо місця держави у суспільному житті доби переходу до соціалізму, то тут позиція М. Шаповала теж є досить категоричною: "Соціалістична держава буде, очевидно, силою, що вдиратиметься в сферу найтісніших громадських відносин. Очевидно, в перший час свого повстання, коли інерція старого побуту буде ще сильною, розбіжність інтересів ще не приведена до рівноваги, інститути приватного дбання ще не вгамовані. Це справді буде диктатура, і тому хай наївні не сподіваються, що держава в соціалістичному суспільстві буде лише формою нашого думання! Ні, це буде очевидність могутньої публічної сили, що невмолимо вимагатиме загального підпорядкування" [14, с. 213]. Отже, точка зору цілком співзвучна з політикою більшовиків. У 1919—1920 роках М. Шаповал глибоко обурений "петлюрівщиною", яка, з його погляду, повернула Україну до буржуазного напрямку, з повним співчуттям ставився до діяльності більшовиків, вбачаючи у них щирих борців з устроєм, хоча і не приймав відкрито їхньої ідеології. Критикуючи у 1920 році діяльність української інтелігенції, він писав: "А московські большевики? Вони не винуваті, що мусять за вас робити вашу роботу. І доки ви не хочете робити вашої роботи, доти вони на Україні будуть вести вашу роботу — руйнування капіталізму. Вони не добре роблять? Роблять, як уміють, а де були і є ви, що гарно вмієте робити роботу визволення України?" [10, с. 32].

Однак розвиток подій у радянській державі поступово змінює його позиції щодо форм політичної влади, ролі держави у суспільному житті, а також і політики більшовиків. Так, у доповненнях до програми УПСР він, не відкидаючи ідеї диктатури, робить наголос на тимчасовості такої форми

правління і визнає обмеження суто політичного характеру, які застосовуються виключно щодо панівних верств: "...після ж припинення громадянської війни, на весь час переведення суспільних реформ, система місцевих Рад на чолі з Центральною Радою трудового народу України, представництва в якій позбавляються буржуазні елементи. Загальна демократія після закріплення нового суспільного устрою, з політичним урівноправленням всіх громадян Трудової Республіки" [13, арк. 113—114].

Проте вже у другій половині 20-х років М. Шаповал остаточно утверджується на позиції, що головним ворогом українського народу на той момент є більшовизм — недоцільність і злочинність політики РКП(б). Він пише: "Диктатура від приватного капіталу не врятувала, тому як засіб боротьби за соціалізм вона скомпрометована" [6, с. 50]. Отже автор доходить висновку, що єдиною формою правління, яка здатна забезпечити права народу, є трудова демократія.

Одним із принципово важливих елементів характеристики М. Шаповалом політики радянської влади і становища України в середині 20-х — на початку 30-х років є економічний розвиток держави. Також тут варто звернути увагу і на те, що саме сфера економічних відносин стала фактично ключовою передумовою його остаточного переходу на антибільшовицьку позицію. У цій галузі М. Шаповал цілком відштовхується від нищівної критики непу: "...більшевики проклямували весною 1921, після громів кронштадської канонади, "нову економічну політику" (неп), як відмову від воєнного комунізму, хоч в дійсності вони відмовились від комунізму взагалі" [6, с. 4]. Його позицією було те, що неп, по суті, є реставрацією капіталістичних відносин, яка вкупі з партійною диктатурою в принципі зводить нанівець будь-які ідеї щодо влади трудящих і соціальної рівності. Йдеться про відмову від програми соціалістичної революції, кризи ідеологічних орієнтацій партії і утворення парадоксальної, як для "комуністичної" держави, ситуації із фактичним формуванням державного капіталізму. З точки зору М. Шаповала, державний капіталізм, як шлях до побудови соціалізму, міг бути виключно пропагандистським гаслом нечистих на руку політиків. На основі капіталістичних відносин можна побудувати тільки капіталізм. Все інше — це омана, шельмування, одурманювання трудящих заради подолання кризи, утримання влади і подальшої побудови тоталітарної держави.

Аргументуючи цю тезу, М. Шаповал виокремлює кілька позицій. По-перше, автор звертає увагу на стійку тенденцію до зростання приватного капіталу. "Сучасна большевицька політика — своєрідний капіталістичний дуалізм: державний і приватний капіталізм у своїй конкурентній грі й боротьбі виробляє їм, торує шлях до соціалізму. Так вони думають. Це є своєрідним прикладом їх любимого діалектичного методу: угода приватного капіталізму — державний капіталізм, а угодою цього останнього — соціалізм. Їм здається, що державний капіталізм веде до соціалізму, побоюючи приватний капітал. Дивовижна ілюзія!.. Вся оптимістична, казенна балаканина що-дня спростовується фактами: приватний капіталізм зростає — це большевики самі підтверджують... В знаменитій битві, що почалась на XIV з'їзді, що виявилась і в українських "Тезах ЦК КПБУ", говориться про зріст капіталізму, але не говориться про зріст соціалізму. Чому? Тому, що зросту соціалізму нема" [6, с. 25]. Приватний капітал неможливий без приватної власності, соціальної нерівності, експлуатації — тобто його наявність і тим більше зростання апріорі унеможливають впровадження соціалізму.

По-друге, М. Шаповал визначає процес одержавлення економіки та суспільних відносин: "Удержавлення природних багатств, господарства і духовно-культурної діяльності створило нечувану деспотію держави і рабство населення,

передовсім того робітництва, яке ніби-то є носієм соціалізму... Соціалістичне господарство організується і ведеється не державою, а союзом самих трудящих — така є догма соціалізму. Більшовизм-ленінізм є протилежність цьому, тому він не соціалізм" [6, с. 8]. Тут М. Шаповал акцентує увагу саме на закріпленні статусу трудящих як найманих працівників на службі у державі, а не повноправних учасників процесу розвитку господарства: "Основна риса капіталізму — трудящі відокремлені правом власності і розпорядження від знарядь продукції — є основною прикметою і суспільного устрою СРСР, де не робітництво в своїх вільних асоціаціях розпоряджає знаряддям і засобами продукції, а держава, це-бто пануюча частина компартії, большевицька олігархія, "вродливий блок". Заробітна плата, наймицтво й усовування від праці (на понівіряння безробіття) є соціальним продуктом такого устрою. Тому, устрій СРСР не є соціалістичним" [6, с. 26—27].

Відповідно до сформульованої вище позиції М. Шаповал робить спеціальний акцент на колоніальному статусі України під владою комуністичної партії. Важливо, що сам Микита Юхимович не бачить суттєвої відмінності у становищі української нації ані за часів імперії, ані за правління більшовиків.

Однак, розуміючи як політичну, так і соціально-економічну відмінність большевицької партійної диктатури від Російської імперії початку ХХ ст., М. Шаповал модернізує наведену тезу відносно реалій радянського часу. Тут в його концепції з'являється положення про міжнаціональний поділ праці. Сутністю тези є те, що експлуатація української нації змінила форму — з визиску класового на визиск державний, а оскільки держава аж ніяк не є національною, то і захищає вона інтереси "пануючої верстви" — інтереси партії, інтереси Москви" [8, арк. 24—28].

Окремим аргументом щодо колоніального становища України є аналіз М. Шаповалом національного складу вищих органів партійного і державного керівництва в УРСР та складу ВКП(б)У в цілому. Спираючись на офіційні статистичні дані про національний склад населення і порівнюючи його з національним складом комуністів, він зауважує, що за переписом у грудні 1926 р. в Україні було українців 80,1%, росіян — 9,23%, поляків — 1,64%, німців — 1,36%, інших — 2,33%, але компартія складалася з 51,8% українців, зате росіян і євреїв — 40%, хоча серед населення вони разом становили лише 14,66%. Розглядаючи національний склад рад від сільських до губернських, Шаповал переконливо розкриває таку тенденцію: якщо в найнижчих, сільських рядах українці мали більшість — 87,4%, то з кожним щаблем угору їх стає дедалі менше, а росіян і євреїв — більше. В губернських рядах українців уже меншість — 45%, а неукраїнців — 55%. М. Шаповал наводить дані про національний склад органів політичного (партія + центр + урядові установи) і господарського керівництва (промисловість + фінанси), з яких видно, що в перших українців — 24,3%, росіян — 41,7%, євреїв — 25,0%, у других — відповідно 15,5%, 49,5% і 26,7% [5, с. 165—166]. Аналогічну ситуацію визначає М. Шаповал і для війська — 42% українців (нижчий склад) і 58% чужинців (командний склад) [6, с. 10].

Виходячи із вищенаведених положень, М. Шаповал підкреслює не тільки відверту зацікавленість московського центру у збереженні унітарних відносин між Україною і Росією, але й штучне формування ситуації економічної залежності України (наприклад — неповний цикл промислового виробництва в Україні). Все це є ознаками суто колоніальних відносин, які як були, так і залишилися домінуючими у стосунках України і Росії [11, с. 47—48].

У цьому ж руслі розглядає М. Шаповал процес українізації. Тут він акцентує увагу на двох основних моментах.

Першим є констатація та аргументація вимушеного і тактичного характеру українізації. М. Шаповал підкреслює підступність і безпринципність більшовицького керівництва: "Словом аж 5 літ (з 1918—1923 рр.) треба було їм вести боротьбу проти українського народу во ім'я русифікації, щоб прийти до думки про українізацію. Від русифікації до українізації!.. Коли вони з 1917 по 1923 рік 6 літ кричали про "самоозначення" й про "самостійність України", про федерацію, а тимчасом проводили русифікацію, то в дійсності вони безсоромно брехали" [6, с. 17]. З його точки зору, більшовики, вводячи політику українізації, переслідували дві цілі. По-перше, вибити зброю з рук опозиції та закріпити за собою підтримку мас: "...використовувати чужі лозунги, щоб нищити їх носіїв — це улюблений тактичний спосіб більшовиків (рафіноване дурисвіцтво). Напр., вони так взяли лозунг "соціалізації землі" у с-рів, лозунг "кооперації", як вступ у соціалізм і ин. Про це тепер пишуть одверто (напр. Молотов)... все це з метою: знищити противника, позбавивши його оригінальності, своєрідності, щоб стоячи за ним маси повернути в свій бік. Як тільки це сталося — противник розм'як, ослаб і осів униз. Вивчення тактики большевиків дає велику насолоду..." [6, с. 51]. По-друге — через реалізацію першої цілі закріпити колоніальне становище України у Радянському Союзі: "...запону "братерства" уже скинуто, залишилось до України відношення чисто, як до колонії. Європейський пан вже давно засвоїв правило, що хай туземць говорить, як хоче — не в мові остання суть річей — аби гроші давав і зиски були. Колонія є об'єктом господарського визиску під охороною політичної сили, ігноруючи культурну проблему... На цей шлях ступила і Москва, не в силі далі переборювати національно-визвольні рухи. Безмірно стимульовані революцією" [6, с. 27].

Другим моментом в оцінці М. Шаповалом процесу українізації є твердження про її псевдоукраїнський характер. З одним аспектом погодитись можна цілком: "Щомісяця подається статистика про "українізацію" апарату і т. п., рідко що виглядає так курйозно, як ця "українізація". Передовсім, вона полягає у вивченні мови чиновниками окупації. Не то що-б пустити в апарат українців, для яких і курсів мови не треба влаштовувати, а окупація хоче, щоб Смердякови і Епштейни навчилися по-українському" [6, с. 15]. І далі: "Українізація "культурна", без українізації "політичної" є, по суті, лише збільшенням диктатури неукраїнської меншості над українською більшістю, це є "диктатура національна" [6, с. 52].

Другим аспектом означеного твердження автора є його достатньо суб'єктивна позиція щодо рівня розвитку духовної культури нації в умовах українізації. М. Шаповал визначає витоки проблем у розвитку культурної сфери — це тяжіюча над суспільством обов'язкова більшовицька ідеологія, яка сама собою формує рамки розвитку будь-якої галузі духовного життя. Однак на цій основі він розвиває положення про цілковиту культурну бідність радянської держави загалом, і радянської України зокрема: "В сфері науки — їхня бідність незвичайна. Наука-бо в більшості говорить проти їх. Академік Павлов кинув їм у вічі "науковий примітивізм" і вони виходу з цього не бачуть... Літературний диспут показав всю жалюгідну порожнечу ідеології окремого "пролетарського" мистецтва. Диспут про театр показав трагічну порожнечу "Березолів" — вираз інтелігентсько-міщанського декадентства. Диспут про малярство покаже те саме. Здорові стихії вселюдскості і культури ростуть по-за КПБУ, і не їй взятись до керування "всіма культурними процесами в українській масі", бо вона, КПБУ, є конгломератом, в якому російсько-жидівська більшість ненавидить органічно душу української маси" [6, с. 24].

Абсолютизація М. Шаповалом критики більшовицького режиму зіграла з ним поганий жарт — він втратив об'єктивність погляду на процеси, які відбувалися на теренах України у різних сферах суспільного життя. Для підтвердження такого висновку щодо позиції М. Шаповала наводимо точку зору сучасних українських дослідників. Так, С. Кульчицький підкреслює високий якісний рівень української академічної науки з одного боку та бурхливий розвиток красних мистецтв з іншого. У сфері науки наводяться такі приклади, як плідна діяльність Інституту української наукової мови, Археологічного інституту, Археологічної комісії на чолі з М. Грушевським, Інституту технічної механіки, Демографічного інституту — першої у світі науково-дослідної установи з проблем демографії. Роботи з прикладної математики Д. Граве, математичної фізики М. Крилова, проблеми втоми заліза К. Симинського стали класичними, а праці М. Крилова і його учня М. Боголюбова заклали основу нелінійної механіки — нової галузі математики. У сфері різних видів мистецтв С. Кульчицький наголошує на наявності поруч із Пролеткультом принципово іншого мистецтва, яке виходило за рамки більшовицької ідеології (наприклад, група київських літературних неокласиків — М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський та інші), творчисті М. Хвильового, театр "Березіль", зорієнтований на західноєвропейських та українських класиків) [1, с. 114—118].

Однак зауважимо, що наприкінці 20-х років М. Шаповал все ж корегує свою точку зору щодо процесу розвитку культурної сфери життя українського суспільства. Підкреслюючи роль духовної сфери у справі визволення нації, він пише: "Наддніпрянина стала осередком національного відродження. Помимо большевицької політики, живе і росте наш народ: йде українізація міст, інтенсивно провадить грамоту, українська наука розвивається як ніде" [9, с. арк. 105 (зворот)].

Одночасно з характеристикою становища України в складі СРСР М. Шаповал звертає увагу і на корегування основних засад розвитку українського національно-визвольного руху. Відштовхуючись від твердження про колоніальне становище України під радянською владою, він визначає головною метою на поточний момент боротьбу з більшовизмом, як основним поневолювачем українського народу. Своїми викладами він доводить, що РКП(б) встала на шлях реставрації капіталізму (у формі державного капіталізму) з усіма притаманними йому негативними проявами, як-то: експлуатація трудящих, їхнє відокремлення від засобів виробництва, політичне безправ'я тощо, а також поновила політику національного гноблення і русифікації на кшталт аналогічної політики Російської імперії. Саме тому національне і соціальне визволення України має своєю основною умовою повалення влади більшовиків будь-яким шляхом: "...ясно должно быть каждому, почему мы, стоя на позиции социальной революции, являемся непримиримыми противниками большевизма. Мы с ним боролись, боремся и будем бороться именно потому, что большевизм есть отрицанием права на самостоятельность трудовых масс, всех и каждого, и будучи насильниками, большевики возомнили себя спасителями украинского народа, в корне уничтожив право его политического, культурного, хозяйственного и государственного самоуправления, захватив землю нашего народа, ее природные богатства, его труд и отдает это все в концессию европейскому и нэпманскому капиталу" [15, арк. 8].

Список використаної літератури

1. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921—1939 рр.) / С. В. Кульчицький. — К.: Альтернативи. — 1999. — 335 с.
2. Курас Д. Проблема влади у період революційної боротьби у працях М. Шаповала / Д. Курас // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — 2006. — Вип. 32. — С. 213—224.

3. Курас Д. І. Альтернативи форм національної державності у визвольній концепції Микити Шаповала / Д. І. Курас // Пам'ять століть. — 2007. — № 1. — С. 230—235.
4. Курас Д. І. Головні засади економічної політики та аграрних відносин в українській державі в контексті історичних оцінок Микити Шаповала / Д. І. Курас // Історичний журнал. — 2008. — № 6. — С. 14—28.
5. Миронець Н. М. Шаповал про національне відродження і державність / Н. М. Миронець // Політологічні читання. — 1993. — № 2. — С. 149—172.
6. Шаповал М. Большевизм і Україна / М. Шаповал. — Прага : Вільна спілка, 1926. — 60 с.
7. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. — Прага : Вільна Спілка, 1927. — 324 с.
8. Шаповал М. Визволення і відродження України / М. Шаповал // ЦДАВОУ. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Од. зб. 5.
9. Шаповал М. Власними силами : (поширений доклад на засіданні Н. У. Ради 12 квітня 1929 р. в Подібрадах) / М. Шаповал // ЦДАВОУ. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Од. зб. 4.
10. Шаповал М. Інтелігенція і пролетаріат / М. Шаповал. — Відень ; Київ : [б. в.], 1920. — 34 с.
11. Шаповал М. Міжнародне становище українського народу / М. Шаповал. — [б. в.], 1934. — 111 с. — (Серія соціалістична ; т. 2).
12. Шаповал М. Мій шлях : (конспект споминів) / М. Шаповал // ЦДАВОУ України. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Од. зб. 118.
13. Шаповал М. Проект програми Української партії соціалістів-революціонерів / М. Шаповал // ЦДАВОУ. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Од. зб. 20.
14. Шаповал М. Революційний соціалізм в Україні / М. Шаповал. — Відень : [б. в.], 1921. — 256 с.
15. Шаповал М. Речь М. Шаповала 12.03.1926 г. в годовщину революции / М. Шаповал // ЦДАВОУ. — Ф. 3563. — Оп. 1. — Од. зб. ба.

Статья посвящена анализу взглядов одного из лидеров украинской революции 1917—1921 годов Н. Шаповала касательно проблемы общественно-политической ситуации в Украине в условиях утверждения советской тоталитарной системы в 20-х годах. Конкретизируя поставленную проблему, целесообразно очертить наиболее значимые элементы данной работы: соотношение общественно-политических взглядов Н. Шаповала и большевистской идеологии; общую характеристику положения советского государства в текущий период; анализ особенностей политического, экономического и духовного развития украинской нации в условиях советской государственности; рассмотрение наиболее целесообразных направлений эволюции украинского национально-освободительного движения.

Presented article is devoted to the analysis of views of one of leaders of the Ukrainian revolution of 1917—1921 N. Shapovala concerning a problem of a political situation in Ukraine in the conditions of the statement of the Soviet totalitarian system in the twenties. Concretizing the put problem it is expedient to outline the most significant elements of this work: ratio of political views N. Shapovala and Bolshevik ideology; general characteristic of position of the Soviet state during the current period; the analysis of political, economic and spiritual development of the Ukrainian nation in the conditions of the Soviet statehood; consideration of the most expedient directions of evolution of the Ukrainian national liberation movement.

Надійшла до редакції 24 квітня 2014 року